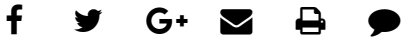

YAZARLAR > Elie Kedourie > Irak Şiileri ve Kaderleri

Elie Kedourie

Irak Şiileri ve Kaderleri

Mart 1993 A+ A-

Irak nüfusunda, çoğunluğu oluşturmaya da Şiiler'in en büyük grup olduğu kabul edilmektedir. Toplumsal yapılarıyla, tarihi deneyimleri ile, dini görüşleri ve İran ile olan bağlantılarıyla nüfusun diğer kısmını oluşturan Kürtler ve Sünni Araplardan belli başlı farklılıkları vardır. 1920'de Irak devletinin kurulmasında sayılan ve seçkinlikleriyle elde ettikleri önemli rolleri oldukları düşünülür. Aslında herkesin bildiği gibi Irak Şiileri bu rolü oynamada geri kaldıkları gibi Haşimilerin yönetiminden bugüne kadar, politik olarak hep su altında kalan gölge grup olmuşlardır.

Çalışkan ve gayretli bir Şii profesörü olan Ali el-Verdi 1969 ve 1978 yıllarında Modern Irak Tarihinin Sosyal Yönü adı altında 6 ciltlik bir çalışma yapmıştır.¹ Fakat Faysal'ın hükümdarlık döneminin ilk yıllarında bu çalışmanın yayınlanması durdu ve daha sonraki ciltlerin yayınlanacağına dair herhangi bir belirti de görülmemektedir. Bunun sebebi yazarın ilerlemiş yaşı ve sağlık durumu veya konunun sansür için çok hassas olması olabilir, biz sadece spekülasyon yapabiliriz. Fakat Verdi'nin çalışmalarından 6. cildi tamamıyla, daha sonra Şiilerin ilk eylemi olan 1920 isyanını ele alan 5. cildinden önce çıkmıştır. Ne konu ve işleyiş tarzındaki gecikme veya ne de -6. cildin dipnotunda belirtildiği gibi- 5. cilt daha fazla doküman ve kanıt toplayabilmek için geciktirilmiştir, yine bir spekülasyon meselesi. Bununla birlikte, daha sonraki Irak politikasının Verdi'nin 5. cildine açık yüreklilikle yaklaşması, bu hükümetin hoşgörüsünden değil, İran'daki devrimi müteakip olduğu düşünülmektedir.

Abdurrezzak El-Hasani o devirde Irak'taki, diğer bir önemli politik şahsiyettir. Diğer pek çok çalışmasının yanında 10 ciltlik Irak Kabine Tarihi zamanın, az ve öz olarak bilgilerinin toplandığı vazgeçilmez bir çalışma olarak göze çarpmaktadır. Dokümanlar ve gözlemler ilk yerel yönetimin kurulduğu Ekim 1920'den başlayarak 14 Temmuz 1958'de² aniden ve kanlı bir şekilde sona erdirilen monarşi rejimine kadar uzanmaktadır. Hasani de Şiidir fakat onun için -Irak'ın Sünni ağırlıklı rejiminin temel felsefesi- şüphesiz Şiizmden önde gelmektedir. Hatta, pan-Arap idealleri ve hedefleri ateşli bir şekilde ve tavizsiz benimseyen bir rejim olan Raşid Ali'nin İngiliz karşıtı rejimini

desteklediği için memuriyetten atılmış ve 1941 ve 1945 arasındaki yıllarda Güney Irak'taki kamplarda gözetim altında tutulmuştur. Hasani'nin böyle politik bir tavrı benimsemesi onu eğitim görmüş Şiiiler arasında kendi kuşağının bir temsilcisi konumuna getirmiştir. Bu kesime göre, Irak'ta Arapçılığa karşı Şii görüşleri ve çıkarlarını savunmak, hatta gündeme getirmek -Hasani'nin adlandırmasıyla taifiye³ mezhepçilik yapmaktı. Böylelikle Hasani Irak'ın siyaset sahnesinde Şiiilere hak ettikleri yeri sağlamaya çalışan her teşebbüsü dışlayan ve mahkum eden Sünni tahakkümüne dayalı rejimlerin politikalarına uyum sağlamıştır. Dolayısıyla Hasani'nin Tarihinde Irak siyasetinde Şiiilik faktörünün son derece cılız bir şekilde ele alınmış olması şaşırtıcı görülmemelidir.

Fakat ne kadar muğlak olursa olsun, Irak olarak adlandırılan bu topraklarda Şiiilerin siyasi eylemleri tarihçiler için hep büyük bir ilgi odağı oluşturmuştur. II. Dünya Savaşı'nın sonunda bu toprakların geleceği hakkında karar verilirken, Şii liderler cesur ve aktivist olarak kabul ediliyorlardı, kavgacı ve stratejik oldukları söylenmiyordu. Onlar büyük çıkarlar için oynadılar, fakat yanlış hesapladılar ve kaybettiler. Bu düşüşün sonuçları Irak'ta hala Şiiizmin kötü kaderidir.

Irak Şiiilerinin önemi sadece onların sayılarında değildir. Kerbela, Necef, Kazimeyn ve Samarra'da Şiiiler için kutsal olan önemli türbeler bulunmaktadır ve bu "atabat"lardan ilk üçü hacıların ve öğrencilerin sürekli hareketleri vasıtasıyla bütün dünyaya yayılan Şii öğretisinin bağlantı merkezleridir. Bu Irak'a sayısal çoğunluktan başka, Şiiilerin gözünde daha büyük bir önem verir. (Bu çoğunluk okuma yazma bilmeyen, batıl inançları olan fakir kabile üyelerinin oluşturduğu etkisiz bir topluluktur.) Necef ve diğer atabatlar, ilim merkezleri olarak geniş ufukları ile diğer, özellikle Osmanlı rejimi altında bulunmuş Musul, Bağdat ve Basra'ya hakim genel durgunluk havasından net bir farklılık göstermektedirler.

Kerbela ve Necef'te 18. yüzyılda Ahbariler ve Usuliler arasında savaş vardı. Kanun kaynağı olarak ulema hükümlerini ve sağduyusunu esas alan Usulilerin, Peygamber'in hadislerini ve imamları esas kaynak olarak alan Ahbarilere karşı zaferleri, Şiiizmin dini ekonomisinde müçtehidlerin önde gelen konumlarının dominantlığını onaylamıştır ve alimi sıradan (mukallid) kişilerin büyük saygı ve hürmetine layık mukallad yerine koymuştur. Bu zıtlıkta, Ağa Muhammed Bekir el-Behbehani (1707-1791)'nin rolü önemlidir. İctihad üzerine yazdığı eserinde, Ahbarilerin savunduğu gibi taklidte sadece imamlara değil, aynı zamanda Kayıp İmam'ın temsilcisi olarak yasal hüküm vermede, zekat alma ve dağıtmada ve cihad mücadelesinde de dini itibarları ve öğretileri olan müçtehidleri izlemek (taklit) mecburidir, diye açıklamıştır. Hayatının geri kalan kısmını geçirdiği Kerbela'da tezinin çetelerin kullanılmasıyla Ahbarilere saldırma ve sindirmenin bir göstergesi olduğunu görmüştür.⁴

Ahbarilere karşı Usulilerin zaferi böylece müçtehidlerin saygınlığını arttırmış ve politik yönetime bağlı olmayan yasal öğretisi ve güçlü etkili dini hiyerarşinin çıkışını kolaylaştırmıştır. Hiyerarşi, meslektaşları alimlerin saygınlığını tanımaya oldukça bağlıdır. Bir alimi Merce yapan bu tanıma otorite olmuştur. Behbehani'nin zaferini takip eden

zaman içinde görülmüştür ki, pratikte, bir müçtehidin bilgide üstün olarak ortaya çıkması, üst bir taklit kaynağı merce-i taklidi'l-mutlak olarak tanınması olmuştur.

Bilinen ilk merce olan Şeyh Muhammed Hasan Necefi (1786-1850), eseri olan Cevahir el-Kalem dolayısı ile Sahibü'l-Cevahir olarak bilinir. Bundan sonra Yüksek Mercelik bir müddet kapalı kalmış, sonra Necef'te yaşayan Şeyh Murtaza el-Ensari (1806-1864), Sahibü'l-Cevahir tarafından Yüksek Merce olarak atanmışlar.⁵ Aslında bu istisnai bir olaydır. Müçtehidler arasındaki büyük rekabetten dolayı Yüksek Merce seçimi genellikle bir konsensüs yoluyla seçilir, atamayla değil.

Ensari'nin ölümünden sonra bir diğer Necef müçtehidi olan Mirza Hasan Şirazi Yüksek Merce olmuştur. Onun beyanları Yüksek Merce'nin otoriteyi nasıl kullanabildiğinin, yüksek mevki bilinci ve gururunun nasıl duyulabileceğinin bir göstergesidir. Sahibü'l-Cevahir'in Şirazi'nin atası olduğu söylenmektedir. Krallara benzer tavırlarıyla, gösterişli bir türban giyer, inci ve elmaslarla kaplı yüzük ve kolyeler takardı. Mahiyetindekiler, güçlü bir kralın hizmetindeymiş gibi davranırlardı.⁶ Şirazi'nin beyanlarında böyle şeyler olmamasına rağmen, kendi konumunu çok fazla beğendiği açıktı. Yöneticilere ve çalışanlarına karşı hissettiği bağımsızlık gururundan hoşlanır ve kendini insanların koruyucusu olarak görürdü. 1870'de Nasirüddin Şah Necef'i ziyaret ettiğinde ulema, Şah'ı karşılamak ve hoş geldin demek için şehrin dışına çıkmıştı, fakat Şirazi buna katılmadı. Şah Necef'e girdiğinde Şirazi haricindeki bütün ulema ona saygı ve bağlılıklarını göstermeye gittiler. Şah her bir alime hediyeler gönderdi. Şirazi hariç hepsi bu hediyeleri kabul ettiler. Bunun üzerine Şah'ın bakanı; hediyeleri reddettiği için Şirazi'yi uyarmak ve Nasirüddin'i ziyaret etmesini istemek için onu görmeye geldi. Şirazi'nin cevabı ise; "Ben bir dervişim. Bir kral ile ne yapacağım?" olmuştur. Fakat bakanın ısrarı üzerine Şah ile görüşmeyi kabul etti ve sonunda Hz. Ali'nin türbesinde buluştular. Şah onun elini sıkarak, ünlü müçtehitin hac (ziyaret) duasını okumasını istedi ve kendisi de bu ünlü müçtehidin okuduğu duayı tekrarladı. Konuştuğumuz devir kıtlık ve fiyatların çok yüksek olduğu ve Şirazi'nin Necef'teki insanlara ve öğrencilerine yardım etmeye çabaladığı bir devirdir. Şirazi, yeni ürün hasat edilip dağıtılincaya kadar, şehrin her bir köşesinde hububat dağıtımını organize etmekteydi.⁷

1874'de Şirazi Yüksek Merce olarak tanınmıştır. Aynı yıl Samarra'ya dönmeye karar verdi. Binlerce hacı tarafından her yıl ziyaret edilen Şii türbeleri olmasına rağmen Samarra diğer gelişmiş köylerden daha küçük bir köydü. Daha da önemlisi, Sünni çoğunluğun yaşadığı olan ve Şirazi gibi kutsi bir şahsiyet için yerleşmesi zor bir yerdi. Fakat, Şirazi'nin Samarra'ya yerleşmesi burada Şii nüfusun artmasına yol açmıştır. Niye Necef'ten ayrılıp Samarra'ya yerleştiği bilinmemektedir. Şirazi burada bir din okulu, Hüseyniye, kadın ve erkekler için hamamlar ve Dicle üzerinde de bir köprü yaptırdı. Şirazi'nin Samarra'daki Şiiliğe olan etkileri, Osmanlı otoritelerinin bile ilgilendikleri Sünni hareketlenmelere yol açıyordu. Sultan Abdulhamid'in emri doğrultusunda Bağdat'tan Samarra'ya, bir medrese kurmak ve yönetmek üzere Şiilere rakip bir Sünni alim gönderildi.

1890'da bir İngiliz işadaminın İran'da elli yıllık tütün tekeli imtiyazı almasının ve buna muhalif Şirazi'nin İran siyasetine karışmasının şaşırtıcı sonuçları olmuştur. Bu imtiyaz, karlarını etkileyen tekele karşı, tacirlerin itirazlarına yol açmıştır. Bunun yanında ulema sınıfı da, ülkedeki yabancı etkilerden korkmaktaydı. Bunların yönlendirmeleri, Başbakan Emin el-Sultan'ın muhaliflerince de desteklendi ve bu İngiliz firmasının İran ekonomisinde önemli yer tutmasını istemeyen Rusya'nın yararına da gelişti. Resmi dairelerdeki bozulmalar yüzünden, bir önceki on yılda yönetim iyice kötüleşmişti ve enflasyonun ve parasal düzensizliklerin olumsuz etkileri, fakir halk üzerinde görülmekteydi.⁸ Bu karşılıklı kıskırtmalar, halk arasında geniş bir platformda yer buldu. Tahran'da, hükümetin sarsılmasına sebep olan gösteriler ve ayaklanmalar oldu, Bu karışıklıkta en önemli olarak görülen ulema, greve karar verdi. İki ulema, Şirazlı Hacı Seyyid Ali Ekber Falasiri ve Tahranlı Hacı Molla Feyzullah Fadıl Derbendi, Osmanlı İrakı'na sürgüne gönderildiler. Bu karışıklıkta önemli bir yeri olan Cemaleddin Afgani'de sürgüne gönderildi. Afgani ve Seyyid Ali Ekber Basra'da buluştular. Burada Afgani tütün imtiyazına muhalefet olması için teşvik edici bir mektup yazdı ve bunu Samarra'ya götürmesi için Seyyid Ali Ekber'e verdi.⁹ Bilindiği gibi Afgani'nin Rusya bağlantıları vardı. Rusya muhalefeti Afgani'nin imtiyaz karşısındaki tutumunu açıklayabilir. Bu olayda Şirazi, sadece kendi meslektaşları alimler tarafından değil, aynı zamanda Rusya tarafından da, muhalefete çağırılmıştır. Her halükarda bu, İran'ın İstanbul Büyükelçisinin şüphesidir.¹⁰

Şirazi, Şah'a bir telgraf çekerek, bu imtiyazı bozması için ısrar etti. Şah'ın cevabı ise bu imtiyazı haklı çıkarmaya uğraşır nitelikteydi. Fakat Şirazi muhalefetinde ısrarlı olduğunu kanıtladı ve inananlar için tütün kullanımını yasaklayan ünlü fetvasını yayınladı ve her kim tütün kullanırsa imamla savaşmış kabul edileceğini ilan etti. Fetva kısa ve kesindi. Tahran'ın Baş Müçtehid tarafından geniş bir kitleye ulaştırılmıştı. Şeyh Muhammed Hasan Aştıyani bunun camilerde vaaz olarak okutulması için emir vermiş ve basılan 100.000 nüsha ülkenin bütün bölümlerine gönderilmişti. Bundan dolayı fetva büyük bir karışıklık yarattı ve insanlar yabancı hayranı gibi görünen Şah'a karşı daha açık sözlü ve cesur davrandılar. Bir söylentiye göre Şah'ın kendi uşağı bile Şah onu nargile içmeye zorladığında, itaatsizlik etmişti. Çünkü, İmamın temsilcisi olan Şirazi'ye karşı olan vazifesi, efendisine borçlu olduğu vazifesinden önde gelmekteydi.¹¹ Bu fetvanın etkileri Şirazi'yi memnun etmiştir (en az meslektaşları alimler kadar) ve büyük ölçüde aktivist eğilimlerini güçlendirmiştir. Gerçekten bir otorite olmuştur, fakat Şah'a karşı olan davranışı -üstelik Şah'ı, otoritesi ve gücü altına aldığı bir zamanda- kendini beğenmişlik olarak ifade edilemez. 1892'de Aştıyani ve diğer alimlere gönderdiği telgrafın içeriği ve tarzı, o zamanki Şah hükümetinin geri çekilmeye doğru gittiğinin açık bir göstergesidir:

[Aştıyani'ye, telgrafında emrediyor] hükümet memurlarına kesin bir biçimde ve bir ferman yayınlayarak bu işin tümüyle iptal edildiğini bildirmelidir...

Bendeniz bu konuda sizden haber alınca dek yasağın devam etmesi gerekmektedir.

Ve, Şiraz, İsfahan, Sebzevar, Tebriz ve Yezd'deki ulemaya gönderdiği telgraflarda daha kesin bir dil kullanmıştır.

Bana tütün kullanımını yasaklayan fetvam hakkında soruyorsunuz. Evet, bunu söylüyorum; şu andan itibaren, tütün kullanımı haramdır. Ta ki bu ecnebi oyunun tümüyle son bulunduğunu öğreninceye dek, size kalktığını bildirmeme kadar, fetva geçerlidir. Tütün içmekten sakınmak gerekmektedir ve bu [tütün kullanımı]na izin yoktur.¹²

Fetvası yayınlandığında, yabancıların müslümanların içişlerine, hoşnutsuzluk ve korkutma yoluyla karışacaklarını Şirazi biliyordu. Nasirüddin Şah'ın suikastiyle 1906 Anayasal Devrimi arasındaki on yılda İran'ın artan riskli ekonomisi ve finansal durumu, İran ve kutsal şehirlerdeki din adamlarının, İran politikasına karışmalarını artırdı. Burada yabancı nefreti ve onların artan etki ve güçlerinden doğan korku, şüphesiz etkisini gösterdi. Fakat Şirazi'nin fetvasının yarattığı büyük etki ve İngiltere ve Rusya'nın ulemayı hedef almaları¹³ bu tür bir müdahaleye hazırlıklı olunmasını sağlamıştır. Kutsal şehirlerin din adamları, kendi görüşlerinin bilinmesinden veya bu zor dönemde Şah'ın ve bakanlarının davranışlarını eleştirmekten çekinmediler. 1903'de Muzafferüddin Şah'a bir telgrafta şöyle söylüyorlardı:

Majesteleri, korunmuş bölgedeki yaygın olan ecnebi taklidinin ve serbestisinin durdurulması gerektiğini görecektir. Peygamberin kanunları saptırılmaktadır ve bu bidatler ve inançsız Babilik mezhebi ve diğerleri, inançsızlıklarım ve sapıklıklarını açıklamaktan artık korkmuyorlar. Alkol alım ve satımı ve diğer çeşitli Frenk taklitçiliği serbestçe uygulanmaktadır.

Bir kaç ay sonra din adamları, daha kötü ve karışık bir dönemde Başbakan Mirza Ali Asker Han'ın mürtedliğini ilan ettiler. Bu dinden çıkarmanın sebepleri ve başbakanın sorumlu oldukları, aşağıdaki telgrafta açıklanmaktadır.

Başbakan "mille ve devlete ihanet etmiştir" ve ulema;

bundan dolayı, dinin ve İslam'ın onurunu koruma görevleri sebebiyle ki, bu her müslümanın onurunu da ilgilendirir, onun kafir olduğunu açıklamaktadır. Bunun için bütün müslümanlar bilmelidirler ki, bugün ve bundan sonra onunla temasa geçmek yasaklanmıştır. Onun emirleri tağut gibidir. Yezid ibn Muaviye ve yandaşlarıyla kalacaklardır. Allah der ki: "Allah hiç bir zaman kafirlerin müslümanları saptırmasına izin vermeyecektir."¹⁴

1906 Anayasal Devrimi, kutsal şehirlerin alimlerinin politikleşmelerine hız sağlamıştır. Bu politikleşme, şüphesiz Şarabiyani ve Şirazi'nin ölümünden sonra (1897) onun yerini alan Mamakani'nin ölümünü müteakip Yüksek Merce olmak isteyen pek çok alim arasındaki rekabeti de artırmıştır. En ünlü anayasa yanlısı alim Necef'te Hacı Mirza Hüseyin Halili Tehrani ve Ahund Molla Muhammed Kazım Horasani'dir. Diğerleri daha önemsiz olarak anayasa taraftarı Şeyh Abdullah Mazendarani, Mirza Muhammed Hüseyin Naini ve Mirza Muhammed Taki Şirazi, ki bunlar

Samarra'da Mirza Hasan Şirazi'nin talebeleriydiler. Horasani, Halili ve Tehrani, Mazendarani tarafından da desteklenerek, "genel atmosfere olumlu tepki göstererek ve Doğu Hindistan Şirketi'nin bağımsız telgraf hattından yararlanarak Necefi önemli bir anayasa taraftarı merkeze dönüştürdüler."¹⁵

Tahran'daki anayasanın belli muhalifi Şeyh Fadlullah Nuri kendi görüşünü kutsal şehirlerde yayarken,¹⁶ oğlu Necefte, en önemli din adamlarından biri olan Seyyid Kazım Yezdi'nin desteğini almıştır. Böylece kutsal şehirlerde bulunan bu iki hizip arasındaki tartışmalar en üst seviyeye ulaştı. Büyük bir kısım ulema anayasayı desteklerken, halkın çoğunun anayasaya muhalif olan Yezdi'yi desteklediği görülmekteydi. Horasani ve yandaşlarının kafir olduğunu düşünüyorlardı. Eğer bir din adamının anayasa taraftan olduğundan şüphe edilirse ona beddua ve küfür ediyorlar ve arkasında namaz kılmayı reddediyorlardı. Yezdi namaza gittiğinde ise, muhalifleri sindirecek güçlü kuvvetli adamlar tarafından etrafı sarılıyordu. Bütün bunlar tehditlerle cevaplandırıldı. Eğer Yezdi bu muhalefetinden vazgeçmezse öldürülecekti. Bu büyük bir skandala sebep oldu. Çünkü Seyyid Kazım Peygamber soyundandı ve bundan dolayı kutsal bir korunmuşluğu vardı. Anayasa aleyhtarlığı, şüphesiz Osmanlı hükümetinin desteğini sağlaması açısından yararlı olmuştur. Hatta Osmanlı hükümeti bir keresinde, Verdi'nin açıkladığı gibi, anayasa yanlısı dilekçeleri imzalamayı reddeden din adamlarını korumak ve Musa el-Kazım'ın türbesinin bu vaazlar için kullanımına engel olmak için Kazimeyn'e asker göndermişti.¹⁷

Jön-Türk devrimiyle, Osmanlı yönetimi, düşüncelerini ifade etmede desteklenen anayasa yanlısı ulema taraftarı oldu. Horasani'nin yandaşları başkaldırarak Yezdi'ye saldırmaya başladılar. Bazı eski Yezdi taraftarları, saf değiştirip anayasayı destekleyici gösterilere katılmaya başladılar. Yezdi ve Şiilerin İmam Hüseyin'in ölümünden sorumlu tuttıkları Emevi yöneticisi Muaviye'nin oğlu Yezid'i karşılaştıran beyitlerden oluşan bir şiir yayınlandı. Anayasa yanlısı din adamları, Muhammed Ali Şah ve buna destek veren Rusya despotluğu tehdidi altında bulunan İran'daki anayasa davasına yardım etmesi için Osmanlı sultanına bir dilekçe yazdılar. Dilekçede sultana Emirü'l-Mü'minin, yani Şiilerin sadece İmam Ali için kullandıkları isimle hitap ettiler. Bunun duyulması Şiiler arasındaki kızgınlığı artırdı. Alimler, İran'daki anayasa tartışmalarında İngiliz desteğini sağlamak için Bağdat'taki İngiliz Başkonsolos ile yakın temasa geçtiler.¹⁸

Anayasa yanlısı din adamları bütün protestosu sırasında Şirazi'nin yanında yer alarak, Şah'a karşı uyguladıkları kesin ve otoriter tavırdan dolayı hiç bir pişmanlık duymadılar. Horasani bu dönemde Muhammed Ali Şah'a bir uyarı gönderdi. "Sizin gibi, dini yalanlayan, yanlış yolda olan birini biz Şah olarak adlandıramayız... Tahta çıktığınız ilk günden beri verdiğiniz bütün sözleri ve yeminleri ayaklar altına aldınız ve anayasaya karşı olan bütün hileleri uyguladınız... Siz, kutsal dinin düşmanı ve hainsiniz. Siz, din ve şeriat adı altında insanları çalan bir hırsızısınız..." Horasani'nin müridi Naini bir çalışma yayınladı. Tenbihü'l-Ümmet ve Tenzihü'l-Millet; Kevakibi'nin Tabai'l-İstibdat

kitabından bir kopya (bu da Alferi'nin Dello Tirannisi'nden bir kopyadır), anayasayı öven ve despotizmi yeren bir çalışmadır. 1906'da anayasa yanlıları ve muhalifleri, Necef'te Kerbela ve Kazımeyn'de büyük bir tartışma ve mücadeleye katıldılar.¹⁹

1905'te Mamakani ölünce Yüksek Merce görevini Mirza Hüseyin Halil Tehrani devraldı. 1908'de o da ölünce Mercelik Horasani'ye geçti. 1911'de Horasani de ölünce Yezdi Yüksek Merce oldu. Görevini devraldıktan sonra, Şii alimleri ve entellektüel sınıf 20 yıllık, politik ve entellektüel karışıklığa tanık oldular. Osmanlı vilayeti oldukları devirde nispeten daha geniş ufukları vardı, çünkü onlar o zaman Şii dünyasının merkezindeydiler. 1906'daki anayasal devrimi takip eden yıllardaki tütün protestosu sırasında Şirazi'nin aksiyonları; diğer din adamlarının, Muzafferüddin Şah'ın eleştiriye aktif katılımları, anayasa yanlıları ve muhalifleri arasındaki mücadelelerin hepsi, geniş ufuklar açmıştı. Daha da önemlisi, alimlerin ve entellektüellerin politik hareketlere yakın olması, onları politik yaşamda bir yer almaya hazır ve istekli yapmıştır.

Şirazi tütün kullanımına karşı olan fetvasını yayınladığında, yabancı üstünlüğü korkusu ve düşmanlığı onu motive eden unsurlar olmuştu. Benzer olarak Muzaferrüddin'in rejimi dönemindeki din adamlarının protestosu aynı endişeleri taşıyordu. Anayasa Devrimi ile Şah yönetimine ve bunun temsilcisi kurumlara karşı açık bir düşmanlık görülmektedir. Din adamlarının bu fikirlerin anlamlarını ve sonuçlarını tam olarak anladıkları ve değerlendirdikleri de şüphelidir. Fakat açık olan şey onların bu yeni politik düzenin, politikaya yaklaşıma imkan vereceğine inanıyorlardı. Horasani'nin Şah'a karşı kullandığı dil, bu tür inançların yeterli göstergesidir.

Savaşın başlamasıyla politika kutsal şehirlere kadar uzanmıştır ve alimlerin bir kısmına aktivizm için yeni fırsatlar sağlamıştır. Savaş ve sonrasında Şii alimler, Şii dünyasından büyük çapta izole edilmişlerdi. Mezopotamya Şiiliği dahili bir görünüşe bürünmüş ve büyük ölçüde yerel işlerde soğurulmuştur. Osmanlı ve yabancı güçler arasındaki düşmanlık başladığında, Şii alimler, kafire karşı cihad çağrısını coşkuyla karşıladılar ve Orta Fırat'taki aşiret liderlerini, 1914 Kasımından beri Basra'yı İşgal eden ve Mezopotamya'ya yerleşmiş olan Hindistan'dan devşirilen güçlere karşı savaşan Osmanlı askerlerinin yanında savaşmaları için asker göndermeye zorlamışlardır. Necef ten bazı ünlü alimler, hatta bu aşiret askerleri ile birlikte cepheye hareket etmişlerdi.²⁰ Nisan 1915'te Basra yakınlarındaki Şuayba'da meydana gelen çatışma Osmanlılar için kesin bir yenilgiyle sona erdi. Sonuç olarak aşiret birlikleri topraklarından ayrıldılar ve Necef'te, Kerbela'da ve diğer Orta Fırat'taki Şii merkezlerinde Osmanlılar'a karşı bir tavır gösterdiler. Necef'te, burada uzun zamandan beri yerleşmiş olan şehir haydutları, Osmanlı memurlarına saldırdılar ve sürgün ettiler. Necef'ten gelen casuslar, Kerbela'da Hilla yakınlarındaki benzer isyanları desteklediler. Bu isyanlarda Şiiler çoğunluktaydılar. Fakat, zamanı geldiğinde Osmanlı geri döndü ve İngilizler bölgeyi boşalttıran kadar, baskı ve ceza uygulayarak kontrolü elinde tuttu.²¹

Tütün protestosu; İran'da Anayasa devrimi ve savaşın sonunu takip eden bütün olaylar: İngiliz'e karşı cihad, Osmanlı'ya karşı ayaklanma ve bütün bunların sonucu olarak İngiliz işgali, geniş çapta politik veya politik aktivitelere eğilimli kurulmuş bir Şii ulema yapısı oluşturdu.

İngiliz işgalinde Yüksek Merce Yazdı idi. Onun politikaya karışmak gibi bir isteği yoktu ve yeni yönetim ile olan ilişkileri, özellikle Şii kadılarını tanıdıklarından beri iyi idi. Böylece Şiiilerin Osmanlı yönetiminde başvurmak zorunda oldukları Sünni mahkemelerin yargısından uzak durmaları sağlandı. Fakat diğerleri rahatsızdı, kafirlerin tahakkümü altına girme isteği hiç bir surette mümkün olamazdı. Tanınmış bazı ailelerin üyelerinden bir grup genç Necef ve Orta Fırat'taki İngilizler'e karşı isyanı organize işbirliği yaptılar. Gizli bir dernek kurdular: "Cemiyetü'l-Nehda el-İslamiyye" ve aşiret liderleriyle bağlantıya geçtiler. Şartlar uygun görünüyordu. 1918 başlarında kesinlikle belli olan şey, İngilizler'in sonunda zafer kazanacağıydı. Orta Fırat'ta İngiliz askerleri ve memurları zemine yayılmışlardı ve aşiretlerin, Mezopotamya'daki savaş meydanlarında İngiliz veya Osmanlı kuvvetlerinden çalınmış veya Allenby'nin yanında görev yapan aşiret üyelerinden veya Mısır'da tüfek ve cephane dağıtımında savurgan olan İngiliz yönetiminden elde edilmiş büyük miktarlarda silah ve cephaneleri vardı. "Bu tüfekler" Sir Arnold Wilson'un yazdıklarına göre, "Arabistan'ın diğer yakasında çıkmaya başladıktan kısa bir süre sonra Mezopotamya'da kısa bir zaman süresince satıldılar. Sonsuz bir stok gibi görülüyordu. Tamamıyla dolu kutulardaki bu tüfekler, Mısır kuvvetlerinin aracılığıyla ulaştırılmış tüfeklerdi."²² Suikastçiler kendilerini Mart 1918'de gösterdiler. Politik yetkili W. M. Marshall'ı öldürdüler. Bunun üzerine İngilizler kasabayı kuşattılar ve kayıtsız şartsız elebaşlarının teslimini ve ağır bir para cezasının ödenmesini ve 1.000 tüfeğin teslimini istediler. Mayıs başlarında elebaşları teslim edildi ve kuşatma kaldırıldı. Bunlardan 11'i ölümlü cezalandırılıp halkın önünde asıldı. Bu gizli derneğe katılan iki din adamı Seyyid Muhammed Bahr el-Ulum ve Şeyh Muhammed el-Cevahiri Hindistan'a sürüldüler. Bu kuşatma sırasında İngilizler ve Yazdı arasındaki iyi ilişkiler korundu.²³

1918 Kasım sonlarında Hindistan Bürosu, Sir Arnold Wilson'dan gelen bir teklif adı. Bu kişi Bağdat'ta Sivil Hareket Komiseri idi. Mezopotamya'nın gelecek hükümetini belirlemek için, "eğitilmiş fikirler"e danışılmasını öngören bir teklifti. Bu danışma halkın açıkça anlayabileceği ve uygulayacağı bir tarzda manda yönetimine bağlı olarak uygulanacağı ilan edilecek ve mevcut askeri yönetim sürecekti. Böyle bir "net algılama"nın varlığını kabul etmek mümkün olsa bile ve Wilson'un böyle bir fikri halka benimsetmeyi başardığı düşünülse de, bu teklif yersiz ve tehlikeliydi. Bundan sonra teklifin, pandoranın kutusunu açtığı görüldü. Mezopotamya halkının varlığından şimdiye kadar hiç kuşulanılmamıştı. Hindistan Ofisi (bir yargı adamı olan Edwin Montagu, sonra yönetime geçti) daha önce net olarak belirtilmeyen, Wilson'un teklifi olan "açık anlama"yı açıklayıcı bir soruşturma yapılmasını isteyerek bu teklifin gelişmesine sebep oldu. 30 Kasım'da "halkın gözünde yönetimin bakış açısının netlik kazanması için" aşağıdaki şu soruları sordu:

1.Musul vilayetinden İran Körfezi'ne kadar olan bölgede İngiliz himayesinde tek bir Arap devletini destekliyorlar mı?

2.Bu durumda, kurulan devletin başında ünvanı bir Arap liderin olması gerektiğini mi düşünüyorlar?

3.Bu durumda, başkan olarak kimi tercih ederler?

Hindistan Ofisi, sadece bu sorulara cevap istemekle kalmıyordu, bu cevaplar "kamuoyunun gerçek ifadesi"ni taşıyordu. Daha da önemlisi bu bütün dünyaya Mezopotamya halkının tarafsız beyanı olarak ilan edilecekti.²⁴

Wilson bazı değişiklikler yapmak zorunda kaldı. Patronu şimdi onu yalan söylemesi için zorluyordu. Bu garip denemeyi idare etmek, daha önceden beklemediği, alışık olmadığı halkın görüşünü incelemek ve bu konuda söz sahibi olmak zorunda kaldı. Birebir bir halk oylamasını organize etmek imkansız olduğu için, çeşitli komitelerden, önemli delegasyonların görüş araştırmalarına müracaat etmek zorunda kaldı. Bunların dini liderlerinin yol göstereceğini umuyordu. Aralık'ta Wilson Yazdi'yi ziyaret etti ve Yazdi ona:

"Kendi adına konuşamayanlar için konuşurum. Hükümet her ne yaptıysa, özellikle Şiaların çıkarlarını ilgilendirmektedir. Onlara düşünceleri için izin ver, anlaşılmaz ve yardımsız insanlar. Bu insanlar uygarlaşmamıştır. Arap resmi kurumlarının kurulması anarşiye sebep olacaktır. Henüz dürüstlüğü öğrenemediler, bunu öğreninceye kadar da hükümetin düzeninin altında kalmalıdır. Emir olarak kabul edilecek birini bulamazsın." dedi.²⁵

Bununla beraber, bölgenin Siyasi Sorumlusu'nun 1918 Mart'ındaki Necef Ayaklanması sırasında Yazdi hakkında rapor ettiği gibi: "Adının resmi olarak hiç bir zaman anılmaması kaydıyla, onun yardımına her zaman güvenebiliriz."²⁶ Bu nedenle, Wilson'a özel olarak açıklamış olduğu fikirlere herkesin önünde uyması beklenemez. Wilson'un sorularına cevap yazmak için düzenlenen, Necef'teki Eşraf ve kabile liderlerinin bir toplantısı farklı tavırları açığa çıkardı. Yol göstermesi için arandığı zaman, Yazdi, siyaseti iyi bilmediğini ve bütün bildiğinin neyin helal, neyin haram olduğunu ayırt etmekten ibaret olduğunu beyan ettiği söylendi. Fikrini beyan etmesi için baskı yapıncı, muhataplarının müslümanlar için en iyi olanı seçmesi gerektiğini söyleyerek cevap verdi.²⁷ Bağdat'ın Şii kadısı tam bir ürkek olduğunu kanıtladı. Gerekli cevapları açık ve kesin bir biçimde ortaya koymak için Şii ileri gelenlerinden yirmi beşini seçmesi istendi. Bunu yapmayı reddetti ve delegeleri seçme işini tanınmış kişilerin biraraya geldiği bir toplantıya bıraktı. Bu toplantıda, Gertrude Belt'in söylediği gibi "son derece tahrik edici bir dil"²⁸ kullanıldı ve seçilenlerin arasında, delege arkadaşlarını aktivist ve tehlikeli bir siyasete sevketmede başarılı olan bazı radikal şahsiyetler vardı. Bu, Mekke Şerifi'nin oğlu tarafından idare edilen bir Arap devletinin kurulmasını desteklemek içindi. Elbette bu, Şam'da İngilizler'in kurmuş olduğu Şerif rejimi tarafından desteklenen bir dava idi ve takibinde güçlü bir propaganda, İngiliz kaynaklarından sağlanan parayla verilen rüşvetlerle dönen entrikalar ve

Şerifin Suriye'de gizli polis kuvvetleri tarafından Mezopotamya bölgesine yapılan silahlı saldırılar yer alıyordu. Bağdatlı aktivist liderlerden biri, 1920 isyanında Şii avukatlar arasında seçkin bir yeri olacak olan Cafer Ebu'l Timman'dı.

Aktivizm aynı zamanda, Bağdat'a göre nehrin karşı tarafında olan kutsal Kazimeyn şehrinde de belirgindir. Burada aralarında Ayetullah Mehdi el-Halisi (ki savaştan önce İranlı Anayasacılar'ın davasını savunmuştu), oğlu Muhammed ve Seyyid Muhammed Sadr gibi bir takım kutsi şahsiyetler ön ayak oldular. Bu kutsi şahsiyetler Bağdatlı radikallerle işbirliği içinde hareket ettiler ve İngiliz bağlantısına sadık kalmanın daha sağlıklı olacağı kanısında olanlara karşı Şerif taraftarı görüşlerini kuvvetle savundular. Aynı şey, biri İngiliz yönetiminin devamını destekleyen ve diğeri -daha radikal olanı- Şerif davasını destekleyen iki partinin ortaya çıktığı Kerbela için de doğrudur. Kerbela'daki radikal partinin en belirgin lideri, Mirza Muhammed Taki Şirazi'nin oğlu Muhammed Rida idi. Şubat 1918'e kadar Ayetullah Yüksek Merce Mirza Muhammed Hasan Şirazi'nin talebesi olduğu Samarra'da yaşadı. O ve Yezdi farklı siyasi görüşlere sahipti ve Yezdi'nin muhaliflerinden bazıları Necef'e hareket etmesini istediler, fakat son dakikada Kerbela'ya gitmesi gerektiğine karar verildi. O zaman çok yaşlıydı ve belki de kendi başına aktivist dersler vermeye isteği yoktu. Bu, babası üzerinde büyük bir etkiye sahip olan oğlu için de geçerliydi.

Yaşlı adam -Gibbon'un Papa IX. Leo'yu tasvirini iktibas edersek-[Sir Arnold Wilson'un yazdığına göre] "Yaşlı ve saygın karakteriyle, dinî pratikle çok az uyuşan dinî değerleri kutsayabilecek, kendini ve dünyayı hayal kırıklığına uğratmaya uygun mizacıyla saf bir azizdi" ve çocuklarından yana şanslı değildi. Laik otoriteden talep ettiği, teokratik üstünlüğünden ileri geldiğine inandığı haklar kafasına takılmış olarak, bir kaç ay önce Kerbela'ya hacca gelen İran hükümdarına karşı az bir nezaket göstermişti.²⁹

Wilson'un akılsızca teklif ettiği ve Hindistan idaresi tarafından değiştirilen danışma, hem kaçınılmaz hem de çok kimseyi etkileyen çok uğursuz sonuçları içinde barındırmıştı. 1919 başında Kerbela'da, soruşturma sonrasında Muhammed Rida Şirazi gizli bir cemiyet kurdu. Amacı İngiliz hakimiyetine karşı çıkmak ve Mezopotamya'nın bir müslüman hükümdarın idaresinde bağımsızlığını kazanmasıydı. Ocak 1919'da oğul babasını, müslüman birinden başkasını müslümanlar üzerine iktidar ve otorite kullanması için seçmenin ve tercih etmenin bir müslüman için meşru olmayacağı mealinde bir fetva yayınlamaya ikna etti. Babanın fetvası (on yedi alim tarafından onaylanan), oğul tarafından kurulan gizli cemiyetin propagandası olarak kentlere ve Orta Fırat Nehri'ndeki aşiretlere gönderildi. Fetva'dan yirmi gün sonra Şirazi, diğer bir seçkin alim olan Şeyh Fethullah el-İsfehani (Şeyhü'l-Şeria olarak bilinir) ile birlikte Mezopotamya'nın kendi kaderini tayini önündeki, İngiliz makamlarının sorumlu olduğu engelleri kaldırması için Başkan Wilson'a başvurdular. İki alim aynı zamanda insanların isteklerini özgürce ifade edebilmelerini de temin etmeyi istediler.³⁰ Şirazi ve meslektaşları alimlerin bu hareketleri, İngiliz idaresine karşı koymaya ve önüne geçmeye karar verdiklerini fazlasıyla gösteriyordu. Onlar bunda, Şirazi'nin oğlu ve Cafer Ebu'l Timman gibi genç Şiiiler ve savaştan hemen önce Bağdat'ta kurulan Şii medresesinin hocaları, Caferiler veya

Necefli Cafer eş-Şababi ve Rida kardeşler tarafından desteklendiler ve teşvik edildiler. Bu genç adamlar az veya çok derecede şu anda Şam'dan Mezopotamya'daki Şerif karşıtı propagandayı organize eden eski Osmanlı subaylarda olduğu şekilde modern siyasi fikirlerden etkilenmişlerdi. Mümkündür ki, bu genç Şiiler Başkan Wilson'a müracaatlerinde ileri sürülen fikirlere gerçekten inanmışlardı ve Sünni ve Şiiler arasındaki farklılıkların bütün siyasi önemini kaybettiği yeni bir devleti bu fikirler temelinde oluşturmanın mümkün olabileceğine inanıyorlardı. Şirazi ve meslektaşları alimlerin bu gibi fikirler için hiç müsamaha ve sempatiye sahip olmadıklarını, fakat onların, müslüman olmayanlar tarafından yönetilmekten kaynaklanan nefretle hareket ettiklerini söylemek doğrudur. Diğer bir motivasyon da, İngilizler'e karşı direniş başarıya ulaşırsa onların kendilerinin Mezopotamya siyasetinin söz sahibi kişileri olabilecekleri şeklindeki bakış açıydı. Bu tür emeller Mirza Hasan Şirazi ve onun ölümünden sonra baskın olan ve görüleceği gibi Şah'a öyle haşın ve buyrukçu ifadelerle hitap etmeye bu derece hazır müçtehidler tarafından beslenen emellerin yansıması ve devamıydı.

Hem alimler, hem de batılılaşmış genç insanlar görüşleri ve projelerinde, bol miktarda silah ve paraya sahip olan ve diğer aşiret reisleri ve toprak sahipleri tarafından tercih edilen İngiliz idaresine karşı soğumuş olan Orta Fırat Nehri'ndeki bazı seçkin ve güçlü aşiret reislerinin ve toprak sahiplerinin silahlı bir isyanı düşünmeye hazır olmaları gerçeği ile cesaretlendirildiler. Bunlardan en belirgin olanları Seyyid Alvan el-Yasirî, kuzeni Seyyid Nur, Seyyid Muhammed Rida el-Safi ve Seyyid Gati el-Avadî -bütün hepsi toprak sahipleri ve peygamberin torunları [sadah] olmaları hasebiyle kabile üyesi Şiilerin hususi olarak huşu ve saygıyla baktıkları kimselerdir. İngilizler'e karşı bayrağı yükseltmeye hazır olan kabile liderlerinden en güçlü olanı el-Fatla aşiretinin lideri Abdulvahid el-Hac Sikar'dı.

Yezdi 1919 Nisan'ı sonunda vefat etti ve Şirazi onun halefi olarak Yüksek Merce oldu. Seyyid Alvan el-Yasin ve arkadaşlarının İngilizler'e silahla karşı koymaya karar vermiş görünmeleri aşağı yukarı bundan sonradır. Haziran'ın başında Seyyid Alvan, Seyyid Nur ve Abdulvahid el-Hac Sikar Necefte toplanarak, oğullarından birinin Mezopotamya üzerinde hükmetmesi arzularını Kral Hüseyin'e bildiren dilekçeler göndermeye karar verdiler. Necef, Kerbela ve başka yerlerden insanların imzaları elde edildi ve Şirazi'den Hüseyin'e bir mektupla birlikte dilekçeler Rida el-Şababi tarafından gizlice Mekke'ye götürüldü.³¹ Bağdat, Kazımeyn, Necef ve Kerbela'da aynı düşünceye sahip insanlardan gizli komplo ağıları tesis edildi ve aralarında irtibat temin edildi. Seyyid Alvan 1920 Nisan'ında Necef'teki evinde, alimleri ve aşiret reislerini, silahlı isyan mevzusundan bahsedildiği bir toplantıya çağırdı. Bir aşiret reisi başarı ihtimali hakkındaki kuşkuculuğunu açığa vurdu; hazır bulunanlardan bazıları onun argümanı ile ikna oldular ve daha iyi bir zemin hazırlanana kadar hareketin ertelenmesi kararlaştırıldı. Mayıs'ın başlangıcında Kerbela'da, alim Ebu'l-Kasım Kaşani'nin evinde başka bir toplantı düzenlendi. Bu toplantıda Abülkerim el-Cezairi gibi güzide alimler; Yaseri kuzenler ve Seyyid Hadi Zvayn gibi önemli Sadah; Abdulvahid el-Hac Sikar ve Şa'lan el-Atiyye gibi aşiret liderleri; ve Cafer Ebu'l Timman gibi Bağdat efendileri hazır bulunuyorlardı. Başlıca endişeleri,

Şirazi'yi isyanı desteklemeye ikna etmekte. Silahlı hareketi desteklemedeki isteksizliğini bertaraf etmek için beş tanesi, yani Cezain, Ebu'l-Tinıman, iki Yasiri kuzen ve Abdulvahid el-Hac Şıkar onu ziyaret etti. Şirazi çok kararsızdı; anarşiden korkuyordu ve aşiretlerin İngiliz gücüne karşı direnme kabiliyetinden şüpheliydi. Ziyaret eden heyet ona yeniden güven verdi ve isteksizliğini yendi: "Her taraftan sıkıştırıldığını anlayınca şunu söylemekten başka bir şey yapamadı: "Eğer sizin maksadınız ve taahhütleriniz bunlarsa, Allah yardımcınız olsun." Onlar, babasının sözlerinin ayaklanma lehinde bir fetva anlamına geldiğine onları ikna eden oğul Muhammed Rida eşliğinde evden çıktılar. Önceki özel toplantıda hazır bulunanlar ertesi gece tekrar toplandılar ve İngilizler taleplerini kabul etmezlerse kuvvete başvurmayı kararlaştırdılar. Daha sonra İmam Hüseyin'in türbesine giderek, kararlaştırdıkları şeyleri gerçekleştireceklerine ve yemini bozanın yoldan çıkmış bir günahkar olacağına törenle yemin ettiler. Şirazi tarafından imzalanmış olmanın verdiği anlamla, silahlı direnişi emreden fetvalar ve mektuplar aşiretler arasında yayıldı. Bu aşiretler, güçlü reisler ve Sadah'ın her bakımdan nüfuzu altındaydı; bu nedenle fetvalara ve mektuplara inandılar ve emirlerine itaat ettiler. Wilson Şirazi'nin imzasının taklit edildiğini, fakat "sorumluluğunu inkar edecek cesareti veya böyle bir kanaati olmadığını" ifade ediyor. Dedikleri gibi, Allah en iyisini bilir.³²

Ok yandan çıkmıştı ve artık aşiretler Haziran 1920'de ayaklanma içindeydiler. Ancak liderleri iki yerde yanılmışlardı: Bu liderlerin hesap ve tahminlerinin tersine, İngilizler'in bu karışıklığı bastırmak üzere yeterli kuvvetleri vardı ve müteakip Ekim'de bastırılmışlardı, ikinci bir konu da ve çok daha kötü bir şekilde, politikalarının temelini teşkil eden Şii-Sünni ittifakında ve Şerifin oğlunun yönettiği bağımsız bir Irak'ta hakim parti olma umudu tamamen son bulmuştu. İngilizler'in, hükümdarlığı Kral Hüseyin'in üçüncü oğlu olan Faysal'a armağan ettikleri doğrudur. Ancak Sünnilerin onun yönettiği bu krallıkta mutlak bir hakimiyete sahip oldukları ve olacakları kolayca anlaşılıyordu. Ayaklanmaların patlak üzere olduğu 1920 yılında, Wilson saldırgan tutumlarından vazgeçirmek umuduyla bazı Sünni milliyetçilerle gizli bir görüşmede bulundu. Bağımsız bir Irak'ta, Kürtler'le ve Fırat'taki güçlü Şii unsurlarla başa çıkabilecekler miydi? Cevapları, her iki grubun da; Kürtler'in liderleri arasındaki karşılıklı çekememezlik, Şiilerinse, aynı yoldan ve Milliyetçi Parti ile bir olan ulema vasıtasıyla kolayca yerlerinde tutulabilecek, cahil sakinler olduğu şeklindeydi.³³ Wilson'un muhatapları, Ayetullahlardan, aşiret reislerinden, sadahlardan ve Bağdat'ın ilerici ve aydın Şii efendilerinden daha keskin bir siyasi muhakemeye sahipti.

Görünürde, Irak Krallığının kurulması Şii liderleri ayaklanmada yer almaya iten sebepti, ancak bu onlar için büyük bir bozgun teşkil etti. Bu ayaklanma, onların kaybettikleri bir şans oyunuydu ve bu kaybedilmiş kumarın sonuçları Iraklı Şiilerin peşini bir daha asla bırakmayacaktı. Faysal, Basra'ya ayak bastığında yaptıkları korkunç hatanın farkına vardılar. Basra'dan Bağdat'a doğru yol alırken ona ve çevresine karşı göstermiş oldukları kaba karşılama, liderlerin umutlarını kaybettiklerini gösteriyordu.³⁴ Ancak yenilgiyi kabullenmeden önce, Şii ulema yeni rejimi kendi isteklerine boyun eğdirmek üzere son bir girişimde bulundu. 1922 yazı boyunca, bir İngiliz-İrak antlaşması Irak

kabinesince tartışılmak ve onanmak üzere inceleniyordu. Bu antlaşmaya karşı kışkırtmaları, Bağdat'ta, Kazımeyn ve Necef'te ve Orta Fırat'taki aşiretlerde organize edilmişti. Bu kışkırtmaları Kral Faysal'ın gizli destek ve cesaretlendirmesiyle ciddi bir durum aldı. Yüksek Komiser Sir Percy Cox, yeni bir karışıklığın patlak vermesinden korkuyordu ve zora başvuran teşebbüslerde bulundu. Faysal'ın iki yüzlülüğünü yüzüne vurdu, bazı önemli ele başlarının yurt dışına Basra Körfezi'ndeki Hencam adasına çıkartılması için emir verdi, Kazımeyn'in iki önemli alimi olan Şeyh Mehdi el-Hâlisi ve Seyyid Hasan es-Sadr'a haber göndererek, kışkırtmaların düzenlenmesinde oldukça önemli roller üstlenmiş olan oğulları Şeyh Muhammed el-Hâlisi ve Seyyid Muhammed es-Sadr'ın 24 saat içerisinde ülkeyi terk etmeleri gerektiğini bildirdi. Onlar emre uydular ve İran'a gittiler.³⁵

Ancak ulema kışkırtmalara son vermedi. Ekim 1922'de kurucu meclis seçimlerinin yapılacağı duyurulmuştu. Ulema bunun kendileri ile nefret duyulan İngiliz-Sünni rejimi arasında güç denemesi için bir fırsat olduğunu düşünüyordu. Şeyh Mehdi el-Hâlisi kışkırtmalara öncülük etti. Kazımeyn'deki bir çok alimden bu konuda destek görüyordu. Bir fetva yayınlarak seçimlerde yer alan veya yürütülmesinde yardımcı olan herkesin Allah'a karşı gelmiş olduğunu, Kur'an'ın da belirtmiş olduğu gibi Allah'a ve onun peygamberine karşı gelenlerin cehennemden ebedî ateşine gönderileceğini beyan etti. Necef'te, Ayetullah Ebu'l-Hasan Isfahanî (Şirazi 1920 yılında öldüğünde onun halefi olarak en yüksek merce olacaktı) ve Ayetullah Na'inî aynı tehditkâr tavırlarla fetvalar yayınladılar, onlar da geniş bir ulema kitlesi tarafından destekleniyorlardı. Hâlisi de, Faysal'ın kral olarak kabul edilmesinin belli şartlara bağlandığını ve bu şartların Faysal tarafından ihlal edildiğini ve bundan dolayı Iraklılar'ın artık ona bağlı olmadıklarını açıkça beyan etti.³⁶ Kasım 1922'de, Abdulmuhsin Sadun Başbakan oldu. Kendisi Müntafik aşiret birliğinin yönetimini elinde bulunduran bir ailenin oğluydu, ki bu aile uzun süredir iktidar deneyimine sahip ve onun gereklerini bilen bir aileydi. Kararlı bir mizaca sahipti ve ulemanın ihlallerine az bir sabrı vardı. Ulemayı Irak sınırı dışına göndermeye karar verdi ve bu kararında, Bağdat'tan kaçmış olan Faysal'ın dönek karakteri yüzünden diretti.³⁷ İran uyruklu biri olarak, Irak'ın içişlerine karışmaktan dolayı istenmeyen kişi ilan edilen Hâlisî Kazımeyn'de yakalanarak Basra'ya ve oradan da bir gemiye bindirilerek Bombay'a gönderildi. Hâlisi Bombay'dan Hacc için Mekke'ye gitti ve oradan da İran'a geçti. Necef ve Kerbela'da iki tanınmış alim, bir dayanışma jesti olarak, kendilerinin İran'a gönderilmelerini istediler. Talepleri kabul edildi, İsfahanî, Na'ini ve başka yedi alim İran sınırına götürüldü. Bunlar, Kirmanşah'ta bir açıklama yaparak Faysal azledilmedikçe ve diğer bazı şartlar yerine getirilmedikçe Irak'a geri dönmeyeceklerini belirttiler. Oradan, zamanı gelince Hâlisî ile buluşacakları Kum'a gittiler. O daha sonra sürgün arkadaşları ile ilgisini kesti. Daha sonra, Nisan 1925'de öleceği Horasan'a gitti. Oğlu gizlice Kazımeyn'e dönmeye teşebbüs ettiyse de, farkedilerek tekrar sınır dışı edildi. Geri dönmesine, daha sonradan Bağdat'ın politik hayatında kısa bir süre için de olsa önemli bir rol üstlenecek olan Şii arkadaşı Fazıl Cemali aracılık edinceye kadar -bu 1950 başlarına rastlıyordu- izin verilmedi.³⁸

Hâlisî, meslektaşları alimlerle olan ilişkilerini onların, kutsal şehirlere dönebilmeleri için izin verilmesini sağlamak amacıyla Irak hükümetiyle müzakerelere başlamaları yüzünden kesti. İsfahanî, Na'inî ve ötekiler Faysal'a, asla politikaya karışmayacaklarına söz verdikleri mektuplar gönderdiler. 1924 yılının Nisan ayında dönmelerine izin verildi. Seyyid Muhammed es-Sadr dahi, önceden görüşmelere başlamış ve 1923 yılının Aralık ayında Kazimeyn'e dönmeye izin verilmeden önce gerekli sözleri vermek zorunda kalmıştı. Necef ve Kerbela'daki, politik hareketlerden sakınan, kendisine tabi olmuş imamlardan farklı olarak Seyyid Muhammed, rejim doğrultusunda işbirlikçi bir konumu benimsedi. Kendisi, senatör yapılmasıyla ve bir kaç aylığına geçici bir dönem için uygun biri olarak başbakanlık görevine getirilmesiyle ödüllendirildi. Eski duruma dönüşünden sonra davranışı, Verdi'nin yazdığına göre, çokça eleştirildi ve Kazimeyn'de ve diğer bölgelerde aşırı hoşnutsuzluğa neden oldu.³⁹ Na'ini dahi, İran isyanına ve de Orta Fırat Nehri'ndeki ayaklanmalara destek verdiği faaliyetlerine son verdi. Rıza Şah rejiminin destekçisi olarak İran'a geri döndü, Irak hükümetiyle olan ilişkileri dahi yumuşadı. Savaş öncesinde, hükümetin İslami bir yapı altında, anayasal çerçeve içerisinde oluşturulması gerektiğini tartıştığı risalelerini inkar edecek kadar ileri gitti. 1929'da, Sayda'daki Şii dergisi el-İrfan bu risalelerin Arapça tercümesini yayınladı ve Na'ini de dergilerin dağıtılmasını önlemek için Necef'teki memuruna, bu konu hakkındaki tüm dergileri Irak'a ulaşmadan satın alması için emir verdi.⁴⁰ Fırat Nehri ayaklanmasında, önde gelen kişilerden biri olan Ebu'l-Kasım Kaşani de kaderin cilvesinden bazı örnekler gösterir. Kaşani, Necef, Kerbela, Kazimeyn ve öteki kabilelerdeki ayaklanmaların hazırlanmasında oldukça aktif olmuştu. Ayaklanma başarısız olunca, İran'a kaçtı. Burada Rıza Han'ın destekçisi oldu. II. Dünya Savaşı sırasında, nazi yanlısı bir şebeke kurdu. Şebeke müttefikler tarafından dağıtıldığı zaman gizlendi, yakalandı ve hapiste iki yıl geçirdi. Savaşın sonunda serbest bırakıldı ve politik ajitasyonlarını İran hükümetine yönelterek tekrar başlattı. Fedaiyan-i İslam adlı fundamentalist örgütün savunucusu ve lideri oldu. 1949'da Muhammed Rıza Şah'a yapılmaya çalışan bir suikaste karıştığından şüphelenilmesi üzerine İran'dan sürüldü. 1950'de geri döndü ve Musaddık'ın destekçisi oldu. Fedaiyan'ın bir üyesi Başbakan Razmara'ya suikast düzenledi. Katil yakalandı, sorgulandı ve ölümlü cezalandırıldı. Buna rağmen dönemin meclis sözcüsü Ayetullah Kaşani, bu kahramanca hareketin sorumluluğunu aldığını açıklayarak ölüm cezasının bozulmasını sağlayacak özel bir kanunu hazırladı. Musaddık, iktidara geldiği zaman Kaşani meselelerin idaresinde söz sahibi olacağını düşünüyordu. Hayal kırıklığına uğratıldı ve Musaddık'ın muhalifi oldu. Musaddık 1953 yılının Eylül ayında Ayetullah'ın "İslam'ın kutsal kanunlarına göre savaş sırasında kendi halkı tarafından güvenilerek ona verilmiş olan güvene ihanet edene verilen ceza, hainlere ceza olan ölümdür" sözleriyle açıkladığı cezaya layık görüldü. Musaddık'ın düşüşünden sonra, Şah'ın kurulu düzenine karşı ajitasyona başladı. Tutuklandı ve Razmara suikastindeki karışıklık yüzünden sorgulandı. Ama, Merce'nin en yetkili kişisi olan Burucerdî'nin kendisi için Şah'a aracılık yapmasıyla serbest bırakıldı. 1962 yılında ölümünden kısa bir süre önce Şah kendisini ziyaret etti. O'nun Şah'a, Şah'ın da ona ne söylediği sır olarak kaldı.⁴¹

Kaşani'nin uzun kariyerinde, aktif olarak politik prensip oluşturma çabaları, ki bu arayış mantığa aykırı olarak ama kaçınılmaz bir şekilde kararsızlığa yol açmış, çözümü olmayan faydasız bir hal almıştır. Kaşani'nin aşırıya gitmeye başlaması, tütün protestosunun ilerleyen döneminde meslektaşları alimlerin eylemlerinde az ya da çok açıkça görülüyordu. Politik meselelere yapılan müdahaleler ara sıra saldırgan ve uzlaşmazdı. Görüşlerin yumuşamaz sertliği vardı. Önemsiz hitaplar, politikayı belirlemek için dikkate almıyordu ve kuvvet dengelerinin yorumlanması hatalıydı. Karakterler ve muhaliflerin görüşleri, aynı zamanda da dost olduğu varsayılanlar yanlış değerlendiriliyordu. Necef, Kerbela ve Kazımeyn'in imamlarının başarısızlığa ve bozguna sebep olan tehlikeli ve tedbirsiz yönlendirmelerindeki şartlar bunun bir örneğidir. Irak'ta Sünni egemenliği altında yaşayan cemaatleri, onların bu hareketlerini pahalıya ödemeye devam ettiler. Bunun içindir ki, Şiiler en geniş tek grubu ve belki de Irak'taki çoğunluğu oluşturdukları halde, Bağdat'taki rejim ve onun Sünni memurları, merkezileştirme için arzulu olarak, onlara karşı soğuk bir antipatiyle harekete geçebildiler. Şiileri baskı altına almak ve yönetimde söz hakkı vermemek için uğraştılar.⁴² Bu yapılacak en kolay şeydi, çünkü Şiiler politik bir blok veya parti oluşturmaktan acizdiler. Savaşlar arasında, Şii kabile şefleri, kesinlikle kısa vadeli olan ikili çıkarlar için Bağdat'ın politik sahnesinde bulunan şu veya bu kişilerle ittifak kurdular. Sahip oldukları bu güç, kabilelerini isyanlarda ayaklandırma çabalarına dayanıyordu. Ama merkezileştirme arttı, kabilelerdeki insanların genellikle kullandıkları basit tüfeklerden daha güçlü silahları olan modern bir ordu kuruldu. Sonuçta bu gelişmeler kabileleri çökertti ve Bağdat'taki hükümdarları tehdit eden şeflerin güçlerini kırdı. Savaşlar arasında, Şiiler kendi çıkarlarını başkentte sistematik olarak temsil edecek ve savunacak birini bulamamışlardı. Bir veya iki tanınmış Şii Irak kabinesinde yer alırdı, ama hiç bir etkileri olmazdı. Rıza el-Şabibi ve Cafer Ebu'l Timman gibi ayaklanmada rol almış kişiler bu belirsizliği kabul etmek zorunda kalmışlardı. Ebu'l-Timman, 1936 yılında Hikmet Süleyman'ın giriştiği askeri darbeye katılarak kısa vadeli bir şansa sahip oldu. Hikmet Süleyman tarafından yönetilen hükümette, Ebu'l Timman kısa bir süre Maliye Bakanlığı yaptı. Bir başarı kazanamadı. Rıda el-Şabibi, II. Dünya Savaşı'ndan sonra tam olarak muhalif olmayan, tarafsız bir organizasyon olan Birleşik Halk Cephesi'nde aktif hale geldi ve kısa bir dönem bakan olarak görev yaptı.

Batı tarzı eğitilmiş genç Şiiler, savaşlar arasında memur olarak mesafe kaydettiler ve 1945 yılından sonra da, onlara yönetici kademelerinde görev verilmeye başlandı. Şiiler'in Bağdat'ta bir biri ardına değişen kısa dönemli bakanlıklarda sayıca çok olarak görüldükleri yıllar 1945 ve Haşimî meşrutiyetinin yıkıldığı 1958 yıllarıydı. Fakat bu Şiilerin kendi toplumlarını temsil etmek gibi bir amaçları yoktu. Onlar rejimin adamlarıydılar ve onun politik sınıfının üyeleriydiler. Birçoğu herhangi bir ideolojik ihtirastan mahrumdular. Ama bir kaçı Arap milliyetçiliğini kabul etmişlerdi ve Sünnilerle Şiiler arasındaki farklılıkları aşan ve onları silen bir davaya inanıyorlardı. Bu duruma iyi bir örnek, Reşid Ali'nin askerî darbesinin 1941'de çökmesinden sonra yöneticiler tarafından dağıtılan, 19. yüzyılda kurulan pan-Arap ve nazi yanlısı Musenna Klubü'nün önde gelenlerinden olan Muhammed Mehdi Kubba'ydı. Kubba

1945 yılından sonra, savaş yıllarını sürgünde veya gözaltında geçiren Reşid Ali'nin destekçilerini ve aşırı pan-Arapları bir araya getiren İstiklal Partisi'ni kuranlardan biriydi. Partinin rejimin yoğunlaşmış destabilizasyonunda oynadığı rol, 1948'deki Kubba'ya tabi imamlardan olan Şii Salih tarafından İngiltere'yle yapılan müzakerelerdeki Portsmouth Treaty kaybı ve 1958'deki meşrutiyetin yıkılması yılları arasında geçen on yıl boyunca oldukça arttı. Abdülkerim Kasım 1958 yılının Temmuz ayında iktidara geldiğinde, Kubba Bağımsızlık Konseyi'nin üç üyesinden biri olarak göreve atandı. Bu konumda etkili veya itibarlı olarak yorumlanamayacak üç yıla yakın bir süre geçirdi.⁴³

Aynı inançlarla dolu olan bir başka Şii esas rolünü politik alanda oynadı. Bu kişi kariyerine eğitimci olarak başlayıp sonraları politikaya atılan Fazıl Cemali'ydi. Fazıl Cemali, Salih Cebr'in Mart 1947'den Ocak 1948'de ayaklanmaların, "meslektaşların ihanetinin ve vekillerin korkaklığının", yaptığı etkilerle yıkılmasına kadar devam eden hükümetinde Dışişleri Bakanı olarak görev yaptı. Cemali sırasıyla Eylül 1953'te ve Nisan 1954'te göreve geldi. Kubba gibi Şiiilerin çıkarlarının lideri veya temsilcisi değildi ve öyle de görülmüyordu; daha çok hakim Sünni kurumlarına asimile edilen biri olarak kabul ediliyordu. Meşrutiyet rejimi altında Bağdat politikasına katılımı, onun Kasım'ın darbesinden sonra hapsedilmesine ve yargılanmasına sebep oldu. Sonraları sürgüne gönderildi. Diğer bir şahsiyet de, Kubba ve Cemali gibi, Musanna Klubü'nün bir üyesi olan ve çeşitli hükümetlerde, savaş öncesi ve sonrası bakan olarak görev yapmış, Tu'fariyya'da eskiden öğretmen olan Sadık el-Bassim'di.

Cemali, II. Dünya Savaşı sonrasında başbakanlık makamına ulaşan dört Şii'den biridir. Öteki üçünden biri olan Abdülvahid Murcan, Nuri Said'in takipçisiydi ve politik olarak hiç bir başarı kazanamadı. Makamı Aralık 1957'den Mart 1958'e kadar elinde tuttu. Diğer iki başbakan Salih Cebr ve Seyyid Muhammed es-Sadr idi. Cebr'den daha önceden de bahsedilmişti. Mart 1947'den Ocak 1948'e kadar başbakanlık yaptı. Kariyerine sivil bir memur olarak başlamıştı. Mayıs 1941'de Basra bölgesinin valisiydi ve Reşid Ali'nin darbesinden sonra Bağdat'tan kaçan vekilin tarafını tutmuştu. Gaspçılar tarafından görevden alındı ve muhafız gözetiminde Bağdat'a gönderildi. Darbeciler çöktüğü zaman bu olay onun kariyerine önemli katkı sağladı. Politikada önde gelen bu Şiiiler içerisinde, toplumun Sünni rejimin yarıdakçısı olmadığı ve bazı durumlarda da kendi kişiliğinde Şii çıkarlarını temsil ettiği söylenen tek şahsiyet Cebr'di. O genellikle, özellikle 1941'de, ideolojik arzularından sakınmıştı. Irak hükümeti gibi bir hükümette patronaj ilişkilerinin kullanımını ve rüşvetin geçerliliğini anlamıştı. Görevden alındığı zaman, Seyyid Muhammed es-Sadr -bir başka bölgeden bir şahsiyet- geçici olarak öncelikle bozulmuş ilişkilerin düzeltilmesi için, sonra da Cebr'in Şii olması yüzünden düşürüldüğünün söylenmesinden özellikle endişe duyulduğundan, vekil ve danışmanların kazanılması amacıyla göreve çağrıldı.⁴⁴ Sadr uzun zamandan beri sönmüş bir volkan gibiydi ve bunu zayıf ve etkisiz olduğunu göstererek ispatladı. Makamı Ocak-Haziran 1948 boyunca elinde tuttu ve sonra unutuldu.

Eğer monarşi devam etmiş olsaydı, devlet içinde bulunmaları gereken konumu Şii toplum sırası geldiğinde elde edebilirdi. Fakat monarşiyi takip eden Nasırcı veya Baasçı son derece ideolojik rejimler böyle bir gelişme için müsamahakar değillerdi. Özellikle 1968'den sonra Baas idaresinde, Şiiiler için vaziyet gittikçe zorlaştı. Şii dini

kurumları aşamalı olarak merkezî kontrole boyun eğdirildi ve beklenen hoşnutsuzluk kuvvetli bir elle susturuldu. Yüksek Merce'nin oğlu olan Ayetullah Seyyid Muhsin el-Hekim 1969'da casusluk suçundan ölüme mahkum edildi ve İran'a kaçtı. Şimdi orada İslam Cumhuriyeti desteğinde, Baas karşıtı örgütlenmenin başında bulunuyor. Ailesinin diğer pek çok üyesi tutuklandı ve altısı geçenlerde öldürüldü, ki bu, muhtemelen Seyyid Muhammed Bakır el-Hekim'i yıldırımak içindi. Diğer bir önde gelen alim Ayetullah Muhammed Bakır es-Sadr, kız-kardeşi Emine Bintü'l-Huda ile birlikte 1980 Nisan'ında tutuklandı ve öldürüldü. Erkek ve kız kardeşin suçları hükümetin yayılmasını istemediği "fundamentalist" içerikli yazılarını yayınlamalarıydı.⁴⁵ Ve takip eden Eylül ayında İran ve Irak arasında savaşın patlak vermesinden sonra Şiiler kendilerini, dindaşlarına harp açan ve kendi gayesi için kanlarını feda etmelerini isteyen bir devletin vatandaşları olarak buldular. Bu, Şirazî, İsfehanî, Cevahiri ve Hâlisî'nin bağımsız bir Irak çağrılarının istihzai bir sonucuydu. Geleneksel olarak eski alimlerin inananlara tavsiye ettikleri sükût ne kadar faydalı olabilirdi?

Dipnotlar:

1-Lamhat içtimaiyya min tarihi'i-Iraq el-Hadis (6 cilt, 7'şer bölüm), Bağdat, 1969-1978. Yazarın çalışmasına verdiği İngilizce isim Social Aspects of Modern Iraqi History [Modern Irak Tarihinin Sosyal Olayları]'dir.

2-Tarihü'l-Vüzerat el-Iraqiyya, 10 cilt, Genişletilmiş dördüncü baskı, Beyrut, 1974.

3-Tarih'in 10. cildi (4. baskı) yukarıdaki detayların alıntılıandığı kısa bir otobiyografik notla bitiyor.

4-Juan R. Cole, "İmamı Hukuk ve Ulemanın Rolü", Religion and Politics in Iran (New Haven, 1983), s. 33-46, (der.) Nikkie R. Keddie. Ayrıca Profesör Cole tarafından hazırlanan başka bir değerli makaleye de bakabilirsiniz: İran ve Irak'ta Şii Ulema 1722-1780: Ahbarî-USulî Çatışması Üzerine", Iranien Studies (Kış 1985), 18/1, a. 3-34.

5-Cole, "Imami Hukuk ve...".

6-Cafer Mabbuba, Maziü'n-Necef ve Hazırruha (Necef'in Geçmişi ve Bugünü), (Necef, 1955), Verdi'den alıntılıandı, Lamhat, 3: 84-85.

7-Muhsin el-Emin, Ayan el-Şia, 23. cilt, (Şam 1944) ve Ağa Buzurg el-Tihri, el-Müceddid el-Şirazi [Müceddid Şirazi], (Necef), Verdi'de alıntılıandı, Lamhat, 3: 87-88.

8-Shaul Bakhash, Iran: Monarchy, Bureaucracy and Reform under the Qajars: 1858-1896 [İran: Kaçarlar Döneminde Monarşi, Bürokrasi ve Reform: 1858-1896], (Londra, 1978), 5. bölüm "Merkezi Otoritenin Çöküşü"; P. W. Avery ve J. B. Simmons, "Iran Gümüş Çıkmazında 1880-1890", Toiuard a Modern Iran [Modern İran'a Doğru] içerisinde yer almaktadır, (Londra, 1980), (der.) E. Kedourie ve S. G. Haim.

9-Hamid Algar, Religion and State in Iran 1788-1906 [iran'da Din ve Devlet 1788-1906], (Berkeley, 1969), s. 200-201; Bakhash, s. 316.

10-Mirza Esadullah Han Nazimüddeve'den gelen gizli mektup tekrardan basıldı. A. Albert Kutsi-Zadeh "Son Kaçar Dönemi İran'ında Siyaset", Middle Eastern Studies (1969), 5:253.

11-Verdi, 3: 95.

12-Tahran'daki İngiliz bakandan gelen mektuba konulan çevirilerden (11 Şubat 1892), Nikki R. Keddie'nin kitabında bahsediliyor, Religion and Rebellion in Iran [İran'da Din ve İsyân], (Londra, 1966), s. 145-146.

13-İran ve kutsal şehirlerdeki ulema hakkında İngilizler'in mülahazalarını Nikki R. Keddie "İran Siyaseti: 1900-1905: Devrimin Arka Planı", adlı makalesinde incelemiştir, Middle Eastern Studies (1969), 5. Ulema içinde Ruslar'ın da dostlarının ve yandaşlarının bulunduğunu düşünmek gayet makuldür.

14-Şah'a 24 Haziran 1903'de gönderilen ve Hardinge'in 7 Ağustos 1903'te Tahran'dan bildirdiği telgraf; Gran Duff'un 7 Aralık 1903'te Tahran'dan resmî ihraç belgesinin çevirisi Keddie'nin kitabında yer almıştır, Iranian Politics, s. 159-160, 164.

15-Said Emir Ercümend, "Ulemanın Parlamente'ye Geleneksel Muhalefeti: 1907-1909", Middle Eastern Studies (1981), 17: 181. Mirza Hasan Şirazi'nin talebesi olarak Mirza Muhammed Taki Şirazi hakkında bkz.: Verdi, 3: 99.

16-Şeyh Fadlallah Nuri ve görüşleri hakkında bkz.: Abdulhadi Hairi, "Şeyh Fadlallah Nuri'nin Anayasallık Fikrini Reddedişi", Middle Eastern Studies (1986) 22.

17-Verdi, 3: 117-118; Ercümend, 181.

18-Abdulhadi Hairi, "Ulema, 1905-1909 İran Anayasa Devrimi'nde Neden Yer Aldı?", Die Welt des Islâm (1976-77), yeni seri 17: 132-137, 1908 Temmuz ve Eylül tarihli, F. O. 416/37 ve 41'de yer alan ve İstanbul'dan gelen İngiliz resmi belgelerinde alıntılar.

19-Verdi, 3: 119-120, 126. Naini'nin kitabı hakkında bkz.: Abdulhadi, Shiism and Constitutionalism İn Iran [İran'da Şiilik ve Anayasacılık], Hollanda, 1977.

20-Onların bir listesi şurada bulunabilir: Abdüşşehid el-Yasiri, el-Butulafi sevratu'l-İşrin (Necef, 1966), s. 69.

21-Farıq'el-Muzhir el-Firavn, el-Haqaiq el-nasi'a fi's-Sevrü'l-Iraqiyya sene 1920 ve netaicuha (veya yazar tarafından oluşturulmuş İngilizce başlık 'Brilliant Facts on Iraqi Revolution 1920 and its Results) [1920 Irak Devrimi'nin Gerçek Olayları ve Sonuçları], c. 1, b. 1, (Bağdat, 1952), s. 40-41; Yasiri, s. 82-88. Başka bir kutsal şehir olan Kerbela'daki bir taşra çetesi hakkındaki çok güzel bir tasvir, Juan R. I. Cole ve Moojan Momen tarafından hazırlanmış şu makalede bulunabilir: "Irak'ta Mafya, Çete ve Şia: Osmanlı Kerbelası'nın isyanı 1824-1843", Past and Present'te basılacak. Makalede anlatılan durum Kerbela'da Osmanlı işgalinin sonuna kadar devam etti.

22-Sir Arnold T. Wilson, Mesopotamia 1917-1920 [Mezopotamya, 1917-1920], (Londra, 1931), s. 79.

23-Cafer el-Halili, Hakeza Araftuhum, c. 4 (Bağdat, 1972), s. 91'den itibaren, burada kardeşi Abbas'ın gizli ittifaktaki lider konumunu anlatıyor. Halilîler savaş öncesi Yüksek Merce'nin akrabalarıydı. Ayrıca bkz.: Wilson, s. 72-76 ve Yasiri, s. 109.

24-Wilson, s. 107-108, 110-111.

25-Wilson'un hazırladığı 14 Aralık 1918 tarihli rapor, F. O. 371/4148/13298. Ğassan R. Atiyya'nın kitabından alıntılanđı, İraq: 1908-1921 [İrak: 1908-1921], (Beyrut,1973), s. 273.

26-A. g. e., s. 233. Siyasi Görevli'nin F. O. 371/3397/16520'deki raporundan alıntı.

27-Firavun, s. 78.

28-Gertrude Bell, "Mezopotamya'da özerklik", Wilson'un kitabında ilave bir bölüm olarak yer alıyor, s, 334.

29-Wilson, s. 299.

30-Verdi, 5 (1): 103-105.

31-A.g. e., s. 117, 122-123.

32-A, g. e., s. 125-129; Wilson, s. 299; Firavn, 1 (1): 192, 195. Şirazi tarafından silahlı eylemi yasaklayan fetvayı ve bir mektup içeren bir metin.

33-Wilson, s. 269.

34-Elie Kedourie, England and the Middle East [İngiltere ve Orta DoĒu], (Londra, 1956), s. 209-211.

35-Verdi, 6: 194-195.

36-Fetvaların ve Hâlisî'nin açıklamalarının metni, a. g. e., 6: 202, 204.

37-Faysal ve Sadun arasındaki deĒiş tokuşlar, a. g. e., 6: 222-223,

38-A. g. e., 6: 266; Sylvia G. Haim, "Şii Ulema ve Siyasetçiler: Bazı Yeni Eğilimler", Joel L. Kraemer ve Ilai Alon'un derledikleri Religion and Government in the World of islam [İslam Dünyasında Din ve Yönetim], (= Israel Orİentaİ Studies, c. 10), (Tel Aviv, 1983), s. 168; Muhammed el-Hâlisî'nin sonraki görevi süresince. Ofra Bengio'nun "Baasçı Irak'da Şiiiler ve Politika", Middle Eastern Studies (1985), 21: 6 makalesine göre Muhammed'in oĒlu olan Mehdi el-Hâlisî Irak'taki Şii Dava Hareketi'nin kurucularından biridir ve Irak hükümeti hareketin üyelerine karşı büyük bir saldırı gerçekleştirmiştir.

39-Verdi, 6: 257-265.

40-Verdi, 3: 126.

41-Yann Richard, "Ayetullah Kaşani: İslam Cumhuriyeti'nin Habercisi mi?", Keddie'nin derlediği Religion and Politics in Iran içerisinde, s. 101-124; Amer Taheri, The Spirit of Allah [Allah'ın Ruhu], (Londra, 1985), s. 188. Kaşani'nin Irak'taki ayaklanma sırasındaki faaliyetleri hakkında bazı bilgiler ve ayaklanmanın başlangıcı İçin bkz.: Muhammed Ali Kemaleddin, Malumat ve Müşahede fi's-Sevratu 'l-Iraqiyya el-Kubra [Büyük Irak Devrimi Hakkında Gözlemler ve Malumatlar], (BaĒdat, 1971), s. 232-234.

42-Elie Kedourie, "The Kingdom of Iraq: A Retrospect" [Irak Krallığı: Geçmişe Bakış], The Chatham House Version (Londra, 1970), s. 249-254, 283-285; L. Jovelet (mahlas; aslı Robert Montagne), "L'evolution sociale et politique des pays arabes, 1930-1933", Revue des Etudes Islamiaues (1933), 4: 425-644; Abbas Kelidar, "Arap Doğu'da Şii Imamî Halk ve Siyaset", Middle Eastern Studies (1933), 19: 3-16.

43-1965'te hatıralarını yayınladı, Muzakkirati fi samim el-hadis 1918-1958, (Beyrut).

44-Şiddet karşıtı gösteriler yapılmış ve Bağdat'taki (Sünni) ilahiyat fakültesi öğrencileri «Kahrolsun Rafizîler!» diye bağırmişlardır. Kelidar, daha önce belirtilen kısım.

45-Haim, s. 168; Bengio, Bakır es-Sadr'ın yazıları ve öğretileri Humeyni'yi Necef'te bulunduğu yıllarda etkilemiş ve ona ilham kaynağı olmuştur; Taheri, s. 161-162.

🔗 İnceleme-Araştırma

🔗 Dünya ve İslam Dergisi Sayı: 14 - Bahar 1993

Takip Et 21 E

Takip et

Paylaş 0

Tweetle

- » Sunuş
- » Değişen Dünya Karşısında Değişmeyen Sorumluklarımız
- » Irak Muhalefetinin Başarızlığı
- » Irak Şiileri ve Kaderleri
- » Devrimci Çoşku ve Bölgesel Yayılma
- » Muhalefetin İmhası: İran İslam Cumhuriyeti'nin Düşmanları
- » Filistin Mücadelesinin Anlamı ve Seyri
- » Siyonizm, Faşizm ve İsrail Devleti'nin Kuruluşu
- » Kudüs'ü Kurtarmak Tüm İslam Ümmetinin Vazifesidir
- » Çağdaş Irak'ta Dini Militanlık: Muhammed Bakır Es-Sadr Ve Sünni-Şii Paradigması
- » Paylaşılamayan Din: İslam